

Украсне бакарне плочице једног касноримског ковчежића из Тополе

ДИМИТРИЈЕ МАДАС

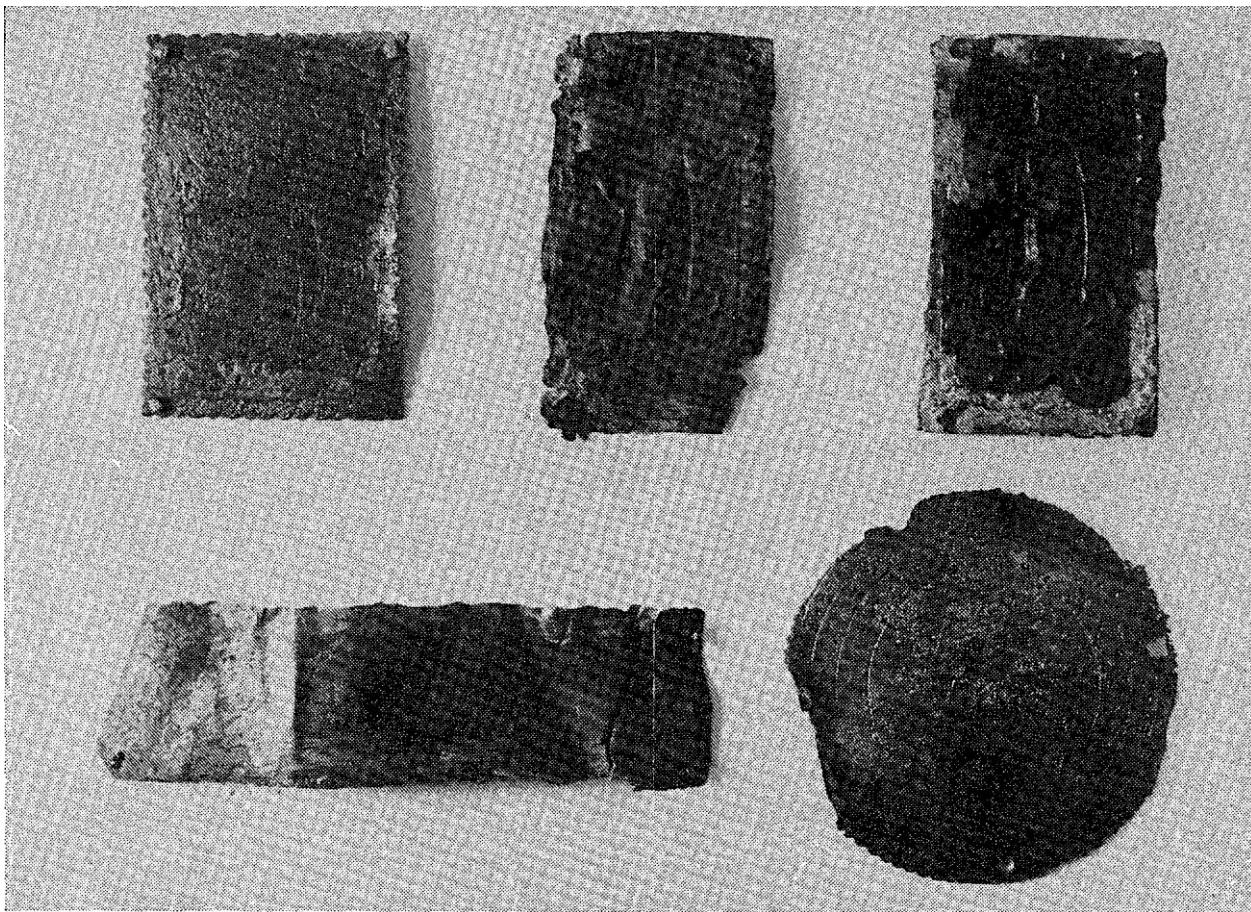
Приликом сондажних археолошких ископавања остатака мање римске насеобине на локалитету Врело, у самој Тополи, 1984. године¹ пронађено је пет бакарних украсних плочица у грађевинском шуту којим су били засути унутрашњост и непосредни околни простор испитиване зграде. Откопани зидови саме грађевине и ситни археолошки налази немају довољно архитектонских или стилских карактеристика за тачно одређивање времена зидања, или бар времена кад су предмети били начињени. Само се оквирно може рећи да су у питању остаци велике, простране зграде, несумњиво за становање, у оквиру извесног пољопривредног имања типа *villae rusticae*. Сличних оста.ака има на више места у селима у околини Тополе. Северно од овог градића постоји читав низ насеобина (Белосавци, Маскар, Загорица...), али се о њима веома мало зна,

јер на томе простору (изузев Маскара) нису вршена археолошка истраживања.²

Плочице су пронађене покрај југоисточног угла, са спољне стране испитиване зграде, али без јасног односа према њој. Утисак је да су оне својевремено биле једноставно бачене. Начињене су од танког бакарног лима и веома су захваћене корозијом и сивозеленом пати-

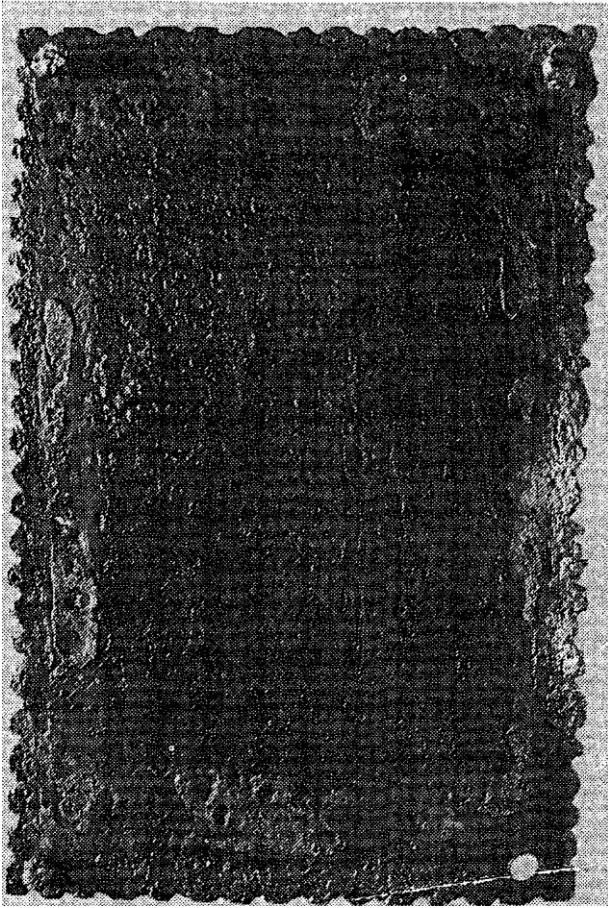
¹ Истраживања су обављена у оквиру акције Младих истраживача Србије, коју је организовало друштво „Опленац“ у Тополи. Руковођење радовима на овоме локалитету било је поверено колеги Жељку Жежу, коме и овога пута захваљујем на сарадњи и уступању овога налаза.

² У Маскару, на локалитету Скендеровац, ископавања је обавио крагујевачки Народни музеј 1952. године, Н. Тасић, Маскар-Црквине, *Старинар НС*, VII—VIII, 1956—1957 (Београд 1957, 410—411); Д. Срејовић, *Касноантичка житница у Маскару, Balcanica XIII—XIV* (Београд, 1982—1983) 35—43.

Сл. 1. Пронађене плочице, део украсног ансамбла оплате ковчежића

Fig. 1. Plaquettes mises au jour; elles appartenaient à l'ensemble décoratif que présentait le revêtement du coffret

Сл. 2. Бакарна плочица-носач украсне плочице у угловима нитне којима је била причвршћена на ковчежић

Fig. 2. Plaquette de cuivre portant la plaquette décorative. Des attaches métalliques, montées aux angles, les fixaient sur le coffret

Сл. 3. Комплетна украсна плочица са претставом музе Еутерпе, са свиралама у рукама и натписом изнад главе

Fig. 3. Plaquette décorative contenant la représentation de la muse Euterpe qui tient des fifres. Une inscription court au-dessus de la tête d'Euterpe

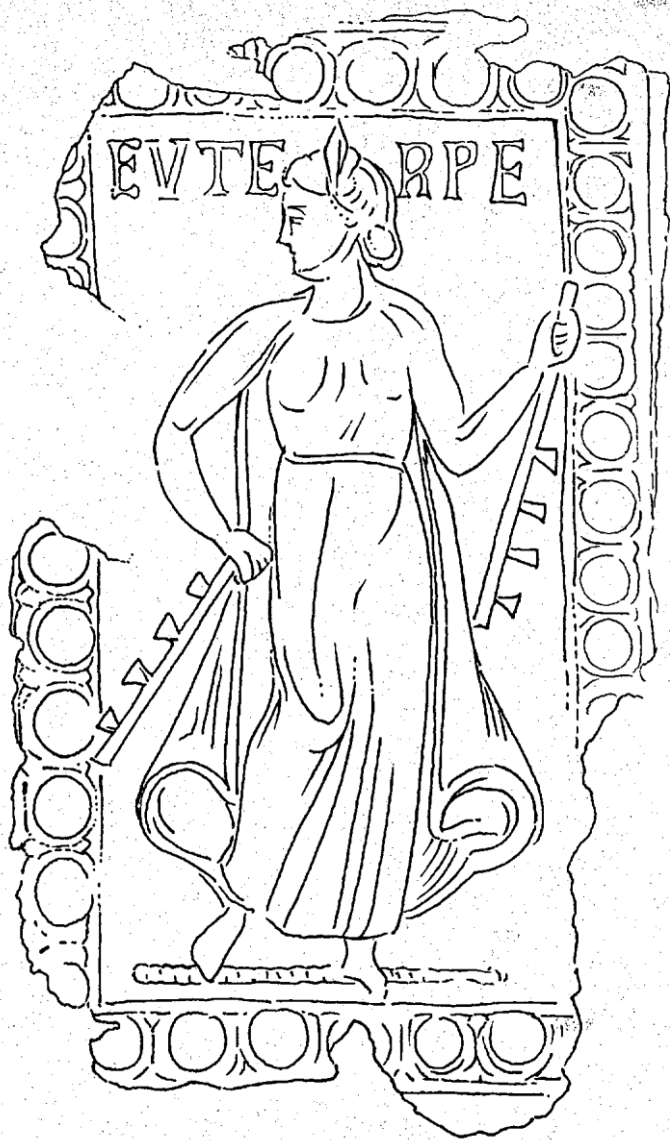
ном. Тек након конзерваторске обраде дошле су до пуног израза особине ових предмета.³

Од пет пронађених плочица две су готово идентичне по облику и начину украшавања, док се преостале три и међусобно разликују исто колико и од првих двеју (сл. 1). Пошто су плочице пронађене скупа, оне несумњиво чине целину, можда део већег украсног ансамбла, па се тако морају и посматрати.

Прва плочица је четворострана, благо назубљених ивица, са четири кружне рупице у угловима (сл. 2). У трима рупицама је очувана по једна нитна, којима је плочица била причвршћена за своју, вероватно, дрвену подлогу. Нитне су на оба краја куцањем задебљане и проширене. Сасвим близу обода, готово по целом обиму плочице, виде се трагови црнкастог сивог метала, из чега се може закључити да је лемљењем на ову плочицу била причвршћена још једна. Димензије плочице су: 8,1 χ 5,4 χ 0,1 cm.

Друга и трећа плочица се међусобно разликују само у степену очуваности и небитним детаљима. Израђене су на исти начин, а свакако да им је и намена била истоветна (сл. 3, 4). Обе плочице су посебне целине, свака за себе, али се на њима јасно препознаје иста израда, стил. Осим тога, очигледно је да су свака од ових плочица састављене од две. Масивније, од пунијег лима (носач, каква је, на пример, и првоописана плочица) и друге, тање са декоративним садржајем. Дебља и тања плочица су биле међусобно спојене у целину, лемљењем. На дебљој плочици су у угловима видљиве нитне помоћу којих су плочице, као целина, биле причвршћене за чврсту подлогу. Плочице су четворостране, димензија 8,3 χ 4,7 cm, а дебљина им је око 0,1 cm.

Горње плочице се, сем по дебљини, битно разликују од доњих плочица носача. На горњим тањим плочицама техником пресовања изведени су украси не само декоративног већ

Сл. 3а. Цртеж плочице са представом музе Еутерпе

Fig. 3a. Dessin de la plaquette contenant la représentation de la muse Euterpe

и дубљег, пренесеног значења. Наиме, у оба случаја је у централном делу приказана стојећа женска фигура, постављена на кратку хоризонталну линију. Фигура је у фронталном ставу, изузев главе која је приказана у левом профилу. Детаљи главе су сасвим нејасни због оштећености самих плочица, али се могу препознати шиљати врх на темену и дуги прамен косе на левом рамену. Коса је крајње једноставно прикупљена на потиљку. Лева рука је оштро савијена у лакту, а у стиснутој шаци жена држи дуг предмет налик на штап са четири кратка бочно постављена налепка, што указује да је представљен музички инструмент фрула. Слично је и са десном руком, с тим што је она благо повијена у лакту, оборена наниже до самог бока, а и у њеној шаци се налази свирала идентична оној у левој руци. Фигура је обучена у дуги крути хитон; испод кога се ипак назиру складне женске облине. Хитон је благо прикупљен испод груди једно-

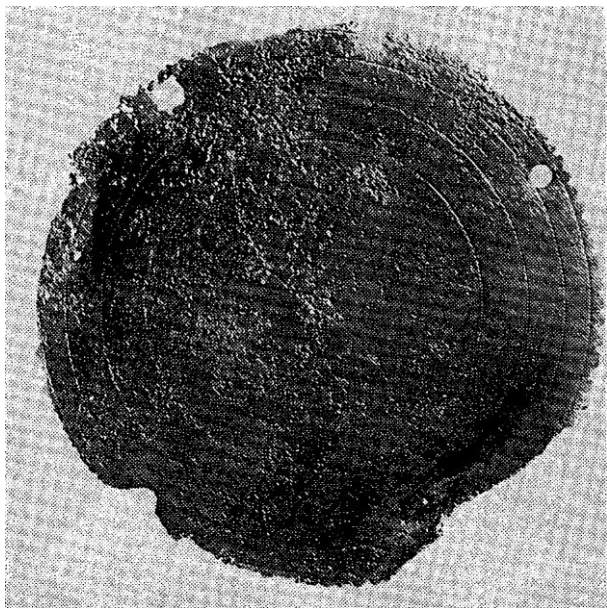

Сл. 4. Украсна плочица са претставом музе Еутерпе са свиралама у рукама и остатком натписа изнад главе

Fig. 4. Plaquette décorative contenant la représentation de la muse Euterpe, les fifres aux mains, et les traces de l'inscription courant au-dessus de la tête de celle-ci

ставним појасом. Десна нога фигуре је благо савијена у колелу, што читавој представи даје нежан, грацилан израз и тиху динамику лаганог покрета. Испод доњег руба хитона вире само стопала. На горњем делу хитона, а нарочито на грудима, уочавају се ситна кружна испупчења, несумљиво део украса, односно дезена саме тканине. Преко рамена фигуре пребачен је широки, пространи, огртач, који је на предњој страни широко разгрнут, а завршава се симетрично, широко набраним рубовима стилизованим у виду волута. И на бочним странама огртача местимично се виде ситне кружне пластичне тачке, што вероватно означава грубо, крупно, ткање самог огртача.

Фигуре су представљене у централном делу плочица и уоквирене једноставним орнаментом у виду астрала. Сасвим при врху налазе се слова, од којих су четири исписана десно, а три лево изнад глава фигура. Мада су знатно

Сл. 5. Кружна плочица са урезаним украсом и перфорацијама на ободу помоћу којих је била причвршћена за ковчежић

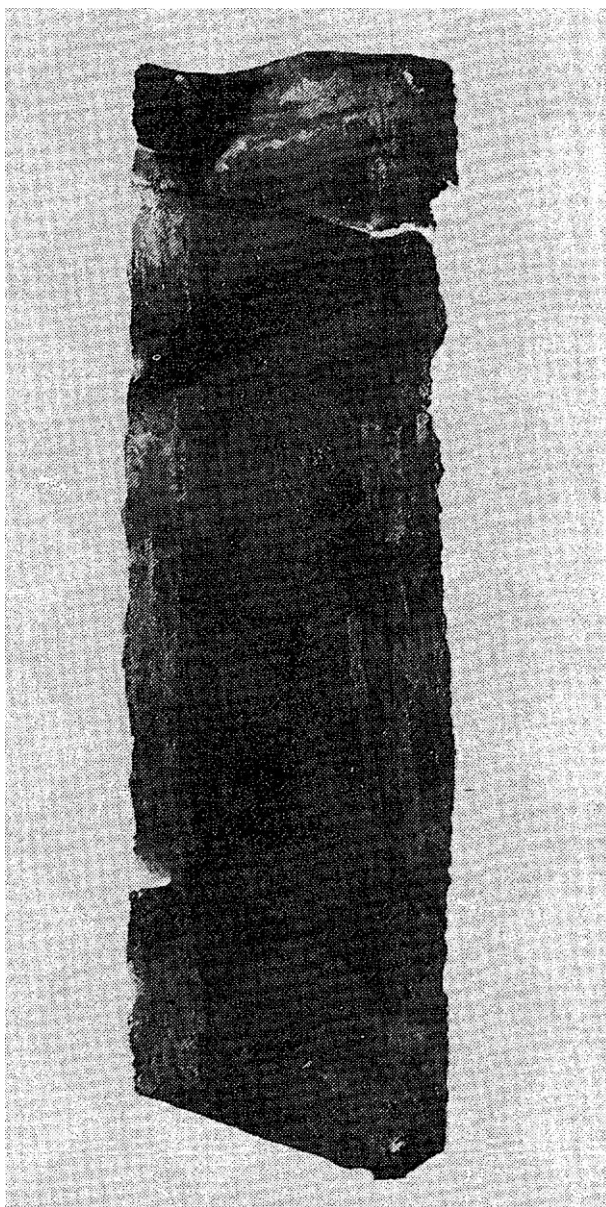
Fig. 5. Plaquette circulaire à décoration gravée et trous sur la circonférence à travers lesquels elle était attachée au coffret

оштећена и неједнако очувана, сасвим се јасно може прочитати једна реч — EUTERPE.

Четврта плочица је кружног благо сферичног облика и незнатно је по ободу оштећена (сл. 5). Начињена је од танког бакарног лима, а пречник јој је 8,2 см. По ободу је назуљена, свакако из декоративних побуда. Уза сам обод виде се и три од првобитно четири кружне перфорације, које су несумњиво служиле за причвршћивање. На спољњој страни плочице шестаром су плитко урезана четири концентрична круга, а у средишњем је дата шесто крака розета која чини главни украс плочице.

И последња, пета, плочица је издуженог четвоространог облика (сл. 6). На њој се делимично виде оштећења и деформације, нарочито по ободу. На плочици су и четири нитне γ угловима, које су сигурно служиле за њено причвршћивање. На једној страни плочица видљиви су остаци сивобеличастог метала, по чему се може закључити да је и на њој била аплицирана плочица с украсом. То би значило да је и ова плочица служила као носач, тј. подлога некој другој плочици декоративног карактера. Димензије плочице су: 12,6 $\times$ 3,6 $\times$ 0,1 см.

Судећи по техничким особинама пронађених плочица, а поготову на основу трагова и остатака нитни, можемо претпоставити да су плочице без декорације служиле као носач, подлога другима на којима су се налазиле декоративне представе. Између осталог, за право нам дају и преостале две плочице које су сачуване γ комплетном изгледу. По размаку искуцаних, проширених, делова нитни на појединим пло-

Сл. 6. Делимично деформисана плочица-носач са остацима метала којим је плочица-указ била спојена за њу

Fig. 6. Plaquette-support, partiellement déformée, et les restes de l'attache métallique qui fixait la plaquette décorative sur celle-ci

чицама може се закључити да су биле причвршћене на подлогу дебљине око 0,5 см.

Нашу пажњу у овоме налазу, ипак, највише привлаче плочице на којима су очуване фигуралне представе. Већ сам натпис на њима јасно указује да је приказана муза Еутерпа, заштитница поезије. На Еутерпу указују и детаљи садржани у самом лику; пера γ коси (шиљати врх на дијадеми) на темену главе, свирале у рукама ове музе. Служећи се аналогијама са сличним представама, покушаћемо да одредимо намену и време настанка ових плочица.

На једној корпици са поклопцем у виду полулопте, чији приказ даје Д. М. Далтон⁴, налазе се представе свих осам муза. Реч је и у овом случају о бакарним плочицама на којима је орнаментика изведена техником искуцавања. Музе су представљене у одвојеним пољима и за све је карактеристичан фронтални став, шиљати украс на глави и различити атрибути, зависно од тога који уз коју музу иде. Еутерпа је на овој корпици приказана готово исто као на нашем примерку из Тополе. Разлике су незнатне и то само у неважним детаљима. Еутерпа је на овоме примерку нешто краћа па стога делује здепасто. Глава је приказана у полупрофилу, а огртач је нешто краћи. Свирале су са по две типке, уместо четири колико је представљено на тополском примерку. Сличности има и у положају тела и руку, високо постављеном појасу, круто набраној хаљини, на којој су такође видљиве ситне тачке, стопалима која једино вире испод дугог хитона. Далтон настанак овога рада везује за период IV—V века наше ере.

Други, сличан, налаз потиче из шире околине Тополе. Реч је о случајном налазу две плочице у данашњој Медвеђи, римском Идимуму, у близини Деспотовца.⁵ И у овоме случају видљиве су сличности, али и разлике, са примерцима из Тополе. Плочице из Медвеђе чине целину, а ради се о представама двеју муза, Клио и Еутерпе. Обе су начињене техником отискивања у танком бакарном лиму. Формално гледано представа фигура је иста, пошто су обе приказане фронтално, али се и основне разлике виде већ на први поглед. Примерци из Медвеђе дати су у негативу, па се фигуре доживљавају као у огледалу. Ово се нарочито запажа на преосталим слозима натписа изнад глава муза. Осим тога, иако су обе фигуре дате фронтално, оне су краће, делују здепасто, тромих покрета. Набор хитона је другачији, крући, са више шематизма и сти-лизације. Исти је случај и са огртачем, али су на детаљима одеће јасне сличности са тополским примерцима, и то у кружним ситним испупчењима, што смо протумачили као десен тканина. Плочице из Медвеђе Б. Јеличић је датовала у IV век наше ере.

Осим наведених примерака, најближе сличности са тополским плочицама налазимо у Па-

нонији (Morchida—Kisârpâs, Tordos).⁶ Примерци из Morchida—Kisârpâs, који се по већини детаља могу идентификовати са плочицама из Тополе, представљају део гробног инвентара, гроба из IV века са представама муза готово идентичних техничких и стилских карактеристика на нашим примерцима. Слично хронолошко опредељење је и за тополске примерке. На ову хронологију упућују стилске карактеристике представе (недостају само елементи неокласичног академизма особено за V век)⁷ и услови налаза. Наиме, последње деценије IV века су период запуштања пољопривредних имања на овом простору (упоредити хореум у оближњем Маскару)⁸ и то би означавало *terminus ante quem* за настанак плочица.

Имајући на уму све наведене аналогије може се закључити да су тополске плочице део ансамбла украса једног мањег ковчежића какви су римским женама служили за држање и чување драгих ситница и украса. Осим тога, ковчежић је могао бити импортован из Паноније с обзиром на видне стилске сличности са примерцима из те римске провинције.

³ Захваљујем срдачно колеги Мирољубу Милетићу на успешно и ефикасно обављеном конзерваторском послу, као и колеги Александру Јовановићу на помоћи у тумачењу овога налаза.

⁴ D. M. Dalton, *Catalogue of Early Christian Anti-quités and Objects from the Christian East, The Esquiline Treasure*, London 1901, 66.

⁵ Б. Јеличић, *Оплата једног ковчежића из Иди-мума*, Зборник радова Народног музеја III (Београд 1960/61), 109—114.

⁶ D. Gâspar, *Spätromische Kästchenbeschlage in Pannonia, Szeged 1971*, бр. 52; 66; Ead. *Römische Kästchen aus Pannonia, Antaeus, Mitteilungen des Archäologischen Instituts der Ungarischen Akademie der Wissenschaften 15* (Budapest 1986), каталог 840, 843, 1331; T. XLIV, XLV, XLVI—XLVII; H. Busch-hausen. *Die spätromischen Metallschrimia und früh-christlichen Reliquiare I, Wien 1971*, A 25, A 50, ^A 38.

⁷ У другачијем маниру приказана је Еутерпе на диптисима и оплатама од слонове кости из Лувра и Кабинета медаља у Паризу који се датирају у V век (упоредити W. F. Volbach, *Elfenbeinarbeiten der Spätantike und Frühen Mittelalters* (Mainz 1952) 44, 45, т. 23/69, 70).

⁸ Најмлађи новац регистрован приликом ископавања хореума у Маскару припада IV веку (Д. Сре-јосић, *Balkanica XIII—XIV*, 37).

Plaquettes décoratives en cuivre d'un coffret de la basse antiquité romaine découvertes à Topola

DIMITRIJE MADAS

Une localité antique de nom et de caractéristiques inconnus, située à Topola (Serbie Centrale) a fait l'objet de sondages archéologiques, effectués au cours de l'année 1984. Les pièces - mises au jour, dont surtout les fragments de récipients en céramique n'ont permis de dater

cette localité que sommairement: on la situe dans la période comprenant les IIIe et IVe siècle de notre ère.

Les pièces particulièrement importantes découvertes dans ce site consistent en cinq plaquettes, trouvées ensemble dans le gravat

sous lequel était ensevelie la construction que nous cherchions à dégager. Toutes les plaquettes sont faites avec de minces feuilles de bronze et diffèrent les unes des autres par leurs dimensions, leur forme et le traitement des surfaces. Originellement, chacune des pièces était composée de deux parties soudées. L'une des deux était plus massive et servait de base ou plutôt de support à l'autre, plus mince, sur laquelle figuraient des ornements exécutés selon la technique d'impression. Sur les plaquettes massives on aperçoit, aux angles, des trous ronds par lesquels on passait les attaches qui fixaient les plaquettes minces à la base solide. Deux des cinq plaquettes en question, méritent et attirent l'attention. Il s'agit de deux plaquettes identiques de 8,2 cm de long sur 4,7 cm de large qui, en plus d'une ornementation simple sur le pourtour, comportent, dans leur partie centrale, la représentation en pied de deux figures de femmes. Le corps de ces deux figures est représenté de face, leur tête — de profil, tournée à droite. Les figures sont vêtues d'un himation long et d'un manteau ample, aux plis grossièrement formés, leur retombant des épaules. Chacune des femmes tient un long fifre. Au-dessus de leurs têtes figure une inscription facilement lisible: Euterpe, — ce qui montre clairement (en plus du fifre comme attribut) qu'il s'agit de la muse Euterpe, protectrice de la poésie.

La troisième plaquette de cet ensemble servait indubitablement de support aux plaquettes contenant probablement une représentation similaire d'Euterpe. Cette plaquette ne diffère des deux autres que par la forme de ses bords qui sont dentelés.

La quatrième plaquette présente la forme d'un rond, sa surface étant légèrement concave. On y aperçoit quatre trous disposés radialement. Le pourtour de la plaquette est à peine dentelé et sa face porte un ornement simple, constitué de

cercles concentriques et d'une étoile à six branches, le tout gravé à traits peu profonds au moyen d'un compas à pointe très aiguë.

La cinquième plaquette diffère considérablement de toutes les autres par la forme qu'elle présente. Il s'agit d'une languette rectangulaire allongée, sur la face extérieure de laquelle on discerne nettement les traces de soudure, ce qui montre avec évidence qu'elle avait porté, à son tour, une plaquette décorative.

Les analogues les plus proches des plaquettes de Topola se trouvent à proximité, dans le site d'Idimum, à une soixantaine de kilomètres à l'est de Topola, et en Pannonie (Mörchide—Kisar-pas—Tordos), région beaucoup plus éloignée. Les plaquettes d'Idimum ont été situées dans la période allant du début du IIIe siècle à la fin du IVe, tandis que celles de Pannonie, découvertes dans une tombe, ont été situées au IVe siècle. Aussi, les plaquettes de Topola pourraient-elles être situées approximativement dans le premier quart du IVe siècle, surtout à cause des caractéristiques stylistiques que revêtent les représentations des muses (y manquent seuls les éléments de l'académisme néo-classique, propre au IVe siècle). Cette assertion est corroborée aussi par un vaste contexte des événements historiques sur ces territoires; en effet, dans les premières décennies du IVe siècle on commence à délaisser les domaines agricoles (cf. la situation du horeum à Masikare, situé à proximité), ce qui équivaldrait au terminus ante quem quant à nos pièces archéologiques.

On pourrait également conclure que les plaquettes de Topola faisaient partie de l'ornementation d'un coffret de petites dimensions où les Romains gardaient des parures auxquelles elles tenaient. Quant au petit coffret, il aurait pu être importé de Pannonie, étant donné que dans les environs de Topola il n'y avait pas eu d'agglomérations romaines de quelque importance.